

УДК 316.344.7:311.21

Горбачик А.П., доцент, канд. фіз.-мат. наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

Локтєва І.І., ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

ФАКТОРІАЛЬНИЙ ДИЗАЙН ОПИТУВАННЯ ПРИ ВИВЧЕННІ СПРИЙНЯТТЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ РОЗПОДІЛУ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ СЕРЕД СОЦІАЛЬНО ВІДТОРГНУТИХ ГРУП: РЕЗУЛЬТАТИ ПЛОТНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ¹

Представлено результати пілотного дослідження, присвяченого розробці та апробації інструментарію для вимірювання в ході масового опитування сприйняття справедливості критеріїв розподілу державної підтримки серед груп соціального відторгнення. Дані результати розглядаються як певні уточнення попередніх гіпотез і потребують валідації в рамках масового репрезентативного опитування.

Ключові слова: факторіальний дизайн опитування, соціальна справедливість, державна підтримка, соціальне відторгнення.

Визначення критеріїв, яким повинні відповідати одержувачі допомоги, є прерогативою держави. Саме Уряд встановлює межу малозабезпеченості, яка надає право на отримання матеріальної допомоги від держави [1, с. 39]. Науковці в ході своїх досліджень здійснюють моніторинг проблем та потреб вразливих груп населення і, таким чином, намагаються визначити параметри їх ідентифікації. Водночас основним донором Фонду соціального страхування України є працюючі громадяни [2]. Це означає, що думка громадян стосовно справедливості надання соціальної допомоги має враховуватися державою при формуванні політики адресної соціальної підтримки. Якщо критерії розподілу допомоги державою не сприймаються пересічними людьми як справедливі, то наслідком цього є суттєве зменшення легітимності відповідних рішень. Саме тому необхідним є вивчення не тільки об'єктивних потреб та проблем певних потенційно соціально вразливих груп населення, але й суб'єктивних ставлень людей до надання таким групам допомоги з боку держави.

Критерії, що дають право отримувати допомогу від держави, ґрунтуються на соціально-демографічних характеристиках людей та можливих обставинах їх життя. Традиційно, призначення державної підтримки базується на рівні доходу, який не досягає визначеного державою прожиткового мінімуму – межі абсолютної бідності [3]. Водночас низький рівень доходу, відсутність необхідних ресурсів і неможливість підтримувати бажаний для конкретного суспільства рівень споживання та життєвих стандартів є проявом бідності та матеріальної депривації [4, с. 88]. Саме це обумовлює необхідність внесення відповідних компонентів до структури концепту соціального відторгнення [5; 6; 7; 8].

У цілому, визначені на державному рівні характеристики, що дають право отримувати допомогу, ґрунтуються на тому, що реципієнт потребує сторонньої підтримки, оскільки самостійно не здатен забезпечити собі необхідний рівень життя та споживання. Так, згідно із Законом України, допомога надається людям, які опинилися в складних життєвих обстави-

¹ Автори висловлюють ширю вдячність професору Т. Хінцу (університет м. Констанц, ФРН), професору К. Оспурґ (Мюнхенський університет, ФРН) та заввідділом моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» О.М. Балакіреві за цінні зауваження та поради при обговоренні дизайну і результатів даного дослідження.

нах, спричинених інвалідністю, віком, певним соціальним становищем тощо [9]. Таким чином, соціальна підтримка призначається представникам тих груп, які з певних причин мають недостатній доступ до ресурсів, соціальних благ та механізмів їх перерозподілу і, відповідно, є соціально відторгнутими.

Отже, з одного боку, ми маємо реальну систему розподілу допомоги від держави, що ґрунтується на критеріях нужденності та вразливості, тобто ступеню соціального відторгнення індивідів і груп, з іншого, уявлення пересічних громадян щодо представника вразливої групи та потреби допомоги може відрізнятись від того, як це визначено державою.

Результати попередніх досліджень демонструють відмінності у ставленні громадськості до різних груп реципієнтів державної підтримки. Виявлено, що дорослі громадяни позитивно ставляться до необхідності допомагати людям з інвалідністю, тоді як ставлення до допомоги безробітним є менш лояльним, оскільки вони не намагаються знайти роботу [10, с. 147]. Тому постає питання про необхідність вивчення оцінки дорослим населенням справедливості соціальної політики держави щодо такого розподілу колективних ресурсів.

Оцінка сприйняття справедливості рішень щодо розподілу державної соціальної підтримки є складним явищем, яке формується з урахуванням багатьох факторів. Вивчення в ході масового опитування впливу значної кількості факторів на формування суджень щодо соціальних об'єктів потребує спеціального планування дослідження на всіх рівнях – від визначення дослідницьких питань та гіпотез до формування інструменту (опитувальника) та аналізу зібраних емпіричних даних. Доцільним є використання адаптованого до умов масового опитування певного досвіду планування експериментальних досліджень – факторіального дизайну опитування [11]. Застосування такого підходу до планування (дизайну) опитування дозволяє виявити, яким чином, на думку людей, необхідно розподіляти ресурси в конкретних ситуаціях, що визначаються багатьма факторами [12]. У цих умовах використання факторіального дизайну обумовлюється припущенням щодо існування певних принципів, які поділяються більшістю і, таким чином, створюють спільну основу для формування суджень або рішень стосовно певних соціальних об'єктів, що вивчаються [13, р. 542; 14, р. 509]. Мета дослідження – з'ясувати, яка саме інформація використовується в процесі формування суджень або прийняття рішень в обставинах, що визначаються значною кількістю соціальних факторів [15, р. 19].

Аналіз вітчизняних публікацій свідчить про поодинокі використання в Україні опитувань, спланованих у рамках підходу факторіального дизайну. Зокрема, може йтися про порівняльний аналіз ставлення до справедливості оплати праці в дослідженні К. Гацкової [12]. Наявні в Україні дослідження ставлень до соціальної політики [10; 16; 17] не розглядають з'ясування критеріїв ідентифікації громадянами соціально виключених груп та, відповідно, вивчення на цій основі ставлень до соціальної політики держави. Для вирішення такого завдання потрібно створити інструментарій, адаптований до соціально-культурних особливостей сучасного українського суспільства та такий, що враховує реалії соціальної політики української держави. Отже, **мета статті** – розробка та апробація саме такого інструменту ідентифікації, вивчення в ході масового опитування критеріїв виокремлення соціально вразливих груп та оцінювання справедливості розподілу соціальної допомоги.

Теоретичне обґрунтування дослідження. Оцінка справедливості рішень щодо розподілу підтримки здійснюється з урахуванням багатьох параметрів, які характеризують життєві обставини людини або домогосподарства. Зокрема, справедливість розподілу соціальних благ вивчається в теорії розподільчої справедливості. У рамках цієї теорії виокремлюють два основних принципи, що впливають на процес формування суджень щодо справедливості розподілу ресурсів: «принцип нужденності» та «принцип заслуг». Перший передбачає, що жодна людина не має бути позбавлена можливості отримати певний визнаний необхідним

рівень ресурсів, а другий, – що кожен має отримувати «відповідно до власних заслуг і внеску до суспільства» [12, р. 231; 18, р. 316]. На перший погляд ці два принципи певною мірою суперечать один одному, але це протиріччя вирішується шляхом визначення «соціального мінімуму», що фіксує мінімальний рівень ресурсів [13, р. 542; 12, р. 230].

Крім двох згаданих принципів, що визначають загальні уявлення про справедливість розподілу ресурсів, у рамках різних підходів йдеться про критерії, які лежать в основі уявлень певних соціальних груп щодо справедливості розподілу в суспільстві соціальної допомоги, а отже, певною мірою і щодо легітимності соціальної політики держави. З цієї метою виділяють критерії нужденності, контролю та ідентичності [19, р. 39; 20, р. 153].

Відповідно до критерію нужденності, допомога має надаватися тому, хто найбільше цього потребує, знаходиться у складних життєвих обставинах та не в змозі забезпечити собі та своїй сім'ї необхідний (мінімальний) обсяг споживання та рівень життя. Індикаторами, на яких базуються критерії нужденності, зокрема, є такі характеристики, як склад домогосподарства (кількість працюючих дорослих і кількість утриманців) [12, р. 231], позиція на ринку праці, рівень доходів на одну людину в домогосподарстві. Дослідження демонструють, що рівень бідності прямо залежить від соціального навантаження на одного працюючого в домогосподарстві [1]. Позиція людини на ринку праці характеризує її залученість до певної суспільно значущої діяльності. В першу чергу йдеться про оплачувану роботу, але розглядають також перебування на пенсії, навчання та деякі інші форми суспільно важливої діяльності. З одного боку, зменшення кількості працюючих спричиняє зменшення загального доходу домогосподарства, з іншого – відсутність залучення до суспільно важливої діяльності є фактором, що сприяє соціальному відторгненню [5, р. 242].

Отже, з позицій критеріїв нужденності, важливими є як наявність і кількість дітей у домогосподарстві, так і кількість працюючих членів домогосподарства. При цьому емпіричні дослідження демонструють, що дорослі громадяни більш схвально ставляться до надання допомоги саме людям з низьким рівнем доходів [18, р. 326]. Проте з'ясування, зокрема, питання про те, що є більш важливим для позитивного вирішення питання про надання соціальної допомоги (наявність у домогосподарстві дітей чи відсутність роботи), потребує саме розробки інструменту для аналізу багатofакторних критеріїв.

Друга група критеріїв, на яких потенційно може базуватися оцінка справедливості надання соціальної допомоги, фіксує бажання та можливості потенційного реципієнта допомоги контролювати власні життєві обставини. Відповідно до такого підходу, в першу чергу потребують підтримки та допомоги ті, хто через певні обставини не можуть самостійно вирішити проблему власної нужденності. За результатами емпіричних досліджень, людям, які мають інвалідність, дорослі громадяни схильні надавати допомогу від держави [10, р. 146]. Стосовно відсутності оплачуваної роботи думка респондентів дослідження схиляється до того, що допомагати потрібно тільки тим безробітним, які шукають роботу [19, р. 39; 18, р. 326].

Ще один критерій, який потенційно має відношення до сприйняття справедливості розподілу соціальної допомоги, пов'язаний з теорією внутрішньо-групової ідентифікації та передбачає, що допомога надається представникам «своїї групи», а не, наприклад, представникам етнічних меншин, мігрантам тощо [20, р. 153; 19, р. 35].

У рамках нашого дослідження ми додатково включили такий показник (фактор нужденності), як стать потенційного реципієнта соціальної допомоги. Його обрано з міркувань, по-перше, нестабільного положення жінок на ринку праці через необхідність приділяти увагу дітям [21, р. 5], по-друге, зафіксованих емпірично на великих підприємствах відмінностей (не на користь жінок) у середньому розмірі заробітної плати чоловіків і жінок.

Так, жінки в середньому отримують заробітну плату за рівних умов на третину меншу, ніж чоловіки [22, р. 25].

У 2014 р. в Україні вперше було зафіксовано виникнення такої категорії, як внутрішньо переміщені особи (ВПО). Їхнє вразливе положення визнано законодавством України [23] і міжнародними нормативно-правовими документами [24, р. 9]. Труднощі, що постають перед ВПО, пов'язані з пошуком житла, працевлаштуванням, доступом до медичного обслуговування, влаштуванням дітей до дитячих садків і освітніх закладів тощо. Брак або відсутність доступу до ресурсів, соціальних прав і діяльності, яка є доступною для більшої частини населення, може зумовлювати виникнення соціального відторгнення цієї категорії населення. З огляду на це, наявність статусу ВПО у своєму дослідженні ми також включили як фактор, що має відношення до критеріїв нужденності.

Представлена теоретична модель дозволяє сформулювати такі гіпотези щодо можливого впливу певних комбінацій значень характеристик індивідів та їх життєвих ситуацій на формування оцінок справедливості надання цим індивідам соціальної підтримки:

1. Надання допомоги жінкам оцінюється позитивніше, ніж надання допомоги чоловікам.
2. Надання допомоги самотнім людям, що не перебувають у шлюбі, оцінюється більш позитивно, ніж надання допомоги тим, хто одружений.
3. Шлюб із безробітним чоловіком або дружиною позитивно впливає на оцінку необхідності надання допомоги.
4. Наявність у домогосподарстві дітей позитивно впливає на оцінку необхідності надання допомоги.
5. Збільшення віку дітей негативно впливає на оцінку необхідності надання допомоги.
6. Залученість до суспільно значущої діяльності (оплачувана робота, пенсія, навчання) негативно впливає на оцінку необхідності надання допомоги.
7. Надання допомоги інвалідам оцінюється позитивно.
8. Надання допомоги безробітним оцінюється позитивно тільки за умови, що потенційний реципієнт допомоги шукає роботу.
9. Наявність статусу внутрішньо переміщеної особи позитивно впливає на оцінку необхідності надати допомогу.
10. Зменшення розміру доходу на одного члена домогосподарства позитивно впливає на оцінку необхідності надання допомоги.

У цілому, оцінка справедливості надання соціальної підтримки (розподілу з цією метою колективних ресурсів) залежить від характеристик, притаманних соціально відторгнутим групам.

Відбір параметрів для конструювання опитувальника. Сенс внесення факторіального дизайну експерименту в опитування полягає в тому, що ми пропонуємо респонденту як певні стимули описи гіпотетичних об'єктів або ситуацій та фіксуємо його реакцію на них. Ситуації розглядаються як комбінації можливих значень факторів з певного визначеного набору. У такому разі фактори слугують вимірами простору для побудови описів гіпотетичних ситуацій – віньєток. Кожен з них може мати кілька можливих значень (для кожного фактору фіксується кілька можливих рівнів). Кількість потенційно можливих віньєток визначається добутком кількостей рівнів усіх факторів, що становлять виміри простору [15, р. 29].

У нашому інструменті віньєтка фіксує гіпотетичні життєві обставини людини. Респонденту пропонують ознайомитися з описом певної життєвої ситуації та оцінити необхідність надання допомоги від держави особі, яка потрапила у такі обставини. Теоретична модель дослідження та гіпотези стали основою для вибору параметрів (вимірів і рівнів), у просторі яких розглядаються можливі гіпотетичні ситуації – універсум віньєток (табл. 1).

Параметри створення універсуму віньєток

Виміри	Рівні (кількість рівнів)
Стать	Чоловік/жінка (2)
Позиція на ринку праці	Працює повний робочий день; безробітний(на), шукає роботу; безробітний(на) і не шукає роботу; пенсіонер(ка); студент(ка); інвалід, не може працювати (6)
Сімейний стан	Не перебуває в шлюбі; перебуває в шлюбі з чоловіком (дружиною), що має роботу; перебуває в шлюбі з безробітним чоловіком (дружиною) (3)
Діти та їх вік	Не має дітей; дитина у віці 4 років; дитина у віці 1 рік; дитина у віці 14 років (4)
Статус ВПО	Він/вона переїхав(ла) у ваш регіон як переселенець(ка) з Донбасу; він/вона переїхав(ла) у ваш регіон з особистих причин; живе у вашому регіоні протягом багатьох років (3)
Самоідентифікація	Він/вона байдуже ставиться до незалежності та єдності України; він/вона є палким прихильником незалежності та єдності України ² (3)
Рівень доходу на місяць на одного члена родини ³	800/1600/2400/3200 (4)

$$\text{Кількість віньєток} = 2 * 6 * 3 * 4 * 3 * 3 * 4 = 5184.$$

Кількість усіх можливих віньєток може сягати кількох сотень або тисяч. Навіть за умови видалення неможливих або малоймовірних гіпотетичних ситуацій потенційна множина віньєток (універсум) залишається досить великою⁴. Водночас досвід різних дослідників свідчить про те, що один респондент не в змозі (без ефекту втоми) оцінити понад 10–20 складних ситуацій (відповідних віньєток) [11, р. 48]. Крім того, дослідження необхідно спланувати таким чином, щоб кожна гіпотетична ситуація була оцінена кількома респондентами, що дає можливість подальшого аналізу дисперсії по кожній з віньєток. Усе це істотно обмежує можливість реалізації опитування.

З метою зменшення кількості описів гіпотетичних ситуацій дослідник формує вибірку сукупність з усієї множини віньєток. Для створення вибірки віньєток може бути використано дві стратегії: випадковий відбір та систематичний⁵. Останній передбачає забезпечення представленості певних ефектів впливу тих факторів, у просторі яких розглядаються ситуації (віньєтки). Вибірка віньєток розбивається на групи і, таким чином, кожен респондент оцінює кілька віньєток. Кожна з них, що потрапила до вибірки, оцінюється кількома різними респондентами.

² Респондент не отримує інформації щодо цього виміру.

³ Вимір доходу містив чотири рівні, два з яких відповідали критерію бідності та соціального відторгнення. Визначені суми у розмірі 800 грн та 1600 грн обрано з таких міркувань. Дохід у 800 грн визначено відповідно до результатів опитування Інституту соціології НАН України щодо середньомісячного доходу, необхідного для того, щоб віднести сім'ю до злиденної. Респонденти опитування зазначили дохід 953 грн [25, с. 110], що становило близько половини від визначеного на момент проведення пілотажу розміру прожиткового мінімуму 1330 грн [26]. Дохід у розмірі 1600 грн обрано згідно з визначенням середньомісячного доходу, необхідного для того, щоб віднести сім'ю до бідної (цей показник становить 1695 грн [24, с. 111]).

⁴ Перед початком формування вибірки віньєток досліднику необхідно видалити логічно суперечливі або ж дуже малоймовірні описи гіпотетичних ситуацій [27, с. 118]. Зокрема, в дослідженні були видалені ті віньєтки, що стосувалися студента (студентки), який (яка) має дитину у віці 14 років, а також ті віньєтки, що описують життєві обставини пенсіонера (пенсіонерки), який (яка) має дитину у віці одного або чотирьох років.

⁵ Для формування вибіркової сукупності застосовано D-ефективний відбір, що є різновидом дробового факторного експерименту та належить до систематичного типу відбору [28, р. 131]. Цей тип відбору дозволяє зберегти збалансованість рівнів та ортогональність вимірів [29, р. 59], що можуть бути порушені при використанні випадкового відбору віньєток.

Для проведення пілотного дослідження⁶ сформована нами вибіркова сукупність становила 200 віньєток, які були розподілені у набори (деки), кожний з них містив 10 описів гіпотетичних ситуацій. У ході дослідження застосовано змішаний дизайн факторіального опитування, суть якого полягає в тому, що різні групи респондентів отримали різні деки з віньєтками, але всередині групи деки містили однакові набори віньєток [28, р. 129]. Під час опитування респондентами представлено 120 віньєток, які були розподілені у 12 деків⁷, кожен з них оцінено, як мінімум, п'ятьма респондентами.

Справедливість розподілу державної підтримки вимірювалася двома порядковими шкалами [11, р. 65], прикріпленими до кожної віньєтки. За першою шкалою респондент оцінював необхідність надання підтримки від держави для зазначеної в описі гіпотетичної особи, а використовуючи другу – визначав величину щомісячної фінансової допомоги.

Жінка перебуває в шлюбі, її чоловік має роботу. Вона є безробітною та шукає роботу. У неї є одnorічна дитина. Вона живе у Вашому регіоні протягом багатьох років. Вона байдуже ставиться до незалежності та єдності України. У цьому домогосподарстві рівень доходу на одного члена сім'ї становить 800 грн на місяць.

1) Чи погоджуєтесь Ви з тим, що держава повинна допомагати такій людині?

Безумовно, ні			Важко сказати						Безумовно, так		
- 5	- 4	- 3	- 2	- 1	0	+1	+2	+3	+4	+5	
☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	

2) Якою має бути величина щомісячної фінансової допомоги від держави для такої людини?

0	300	600	900	1200	1500	1800	2100	2400	2700	3000
грн	грн	грн	грн	грн	грн	грн	грн	грн	грн	грн
☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Рис. 1. Приклад віньєтки

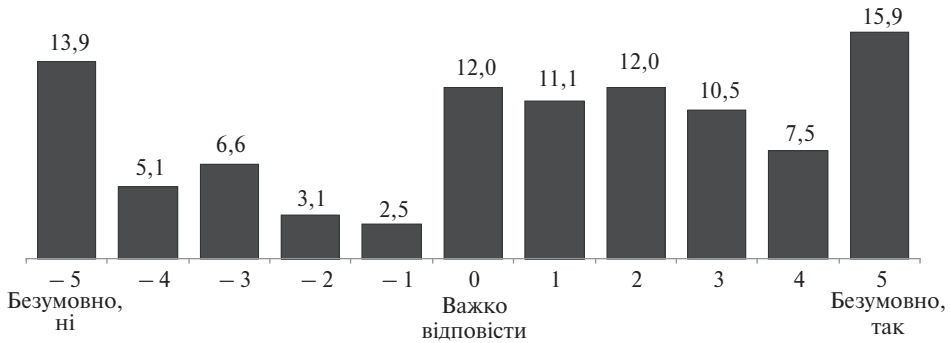
Результати емпіричного аналізу. Результати аналізу розподілу відповідей за обома шкалами демонструють як наповненість визначених пунктів шкали, так і достатню варіацію, що позитивно характеризує інструмент, з огляду на подальший регресійний аналіз [11, р. 82], і є особливо важливим саме для пілотного дослідження.

Понад половину віньєток отримали позитивні оцінки респондентів у відповіді на запитання: «*Чи погоджуєтесь Ви, що держава повинна допомагати такій людині?*». У 56,9% випадків респонденти певною мірою погодились з необхідністю надати допомогу представленій у віньєтці людині, а у 31,1% випадків – не погодились. Щодо 12% віньєток респонденти не визначилися та обрали відповідь «0» – важко відповісти (рис. 2).

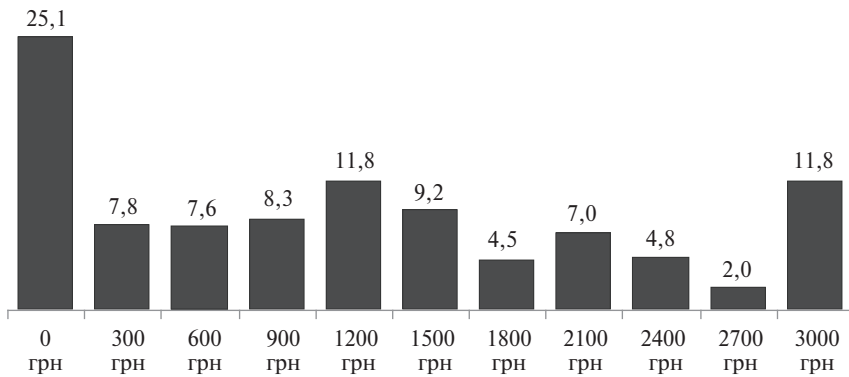
На рисунку 3 представлено розподіл відповідей на запитання щодо розміру можливої допомоги. Усі пункти шкали достатньо наповнені, що дозволяє зробити висновок про виправданість використання в шкалі рівних інтервалів (інтервали дорівнюють 300 грн).

⁶ Пілотаж анкети здійснено у травні 2015 р. в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. Опитано 65 студентів. У ході опитування використано конформну вибірку респондентів [14, р. 510]. Цей тип відбору респондентів передбачає участь у дослідженні всіх тих, хто присутній на момент опитування в обраному дослідником місці.

⁷ Кожен з деків представляв окрему анкету, створену з використанням програмного забезпечення STATA, яке дозволяє створити універсум віньєток, сформувати вибірку сукупності гіпотетичних ситуацій і розділити вибірку віньєток на деки [11, р. 80].

Рис. 2. Розподіл оцінок щодо необхідності надання допомоги особам, які представлені у віньєтках, %

Рис. 3. Розподіл оцінок щодо того, якою має бути величина щомісячної фінансової допомоги від держави особам, які представлені у віньєтках, %

Кінцевою метою проведення дослідження із застосуванням факторіального дизайну є побудова регресійної моделі, що дозволяє вивчити вплив стимулів (комбінацій значень факторів, у просторі яких представлені віньєтки), на реакцію респондентів (на їх оцінку віньєток).

Вибір моделі регресії залежить від шкали, за якою здійснюється оцінка віньєток, та від форми розподілу отриманих відповідей. Розглянемо модель регресії, у якій залежною змінною є оцінка респондентом необхідності надати допомогу особі, представленій у віньєтці. Респондент оцінює необхідність допомоги за шкалою від «Безумовно, ні» (закодовано значенням -5) до «Безумовно, так» (закодовано значенням 5). Отже, чим більшим є код відповіді, тим позитивнішим є ставлення респондента до надання допомоги від держави зазначеній у віньєтці людині. У цілому, досвід свідчить, що використання такої рейтингової шкали у факторіальному опитуванні спричиняє збільшення частоти вибору крайніх варіантів відповіді [11, р. 101]. Це певною мірою демонструють і зібрані нами дані (див. рис. 2, 3). Крім того, важливим є те, що залежна змінна приймає значення у даному діапазоні від -5 до $+5$ і значення, що виходять за межі цього діапазону, не є чітко інтерпретованими стосовно змісту моделі. У такому разі для аналізу обмеженої (цензурованої) непараметричної залежної змінної доцільним є використання моделі тобіт-регресії [11, р. 104].

Розглянемо, як отримані в пілотному дослідженні емпіричні дані співвідносяться із змістовними гіпотезами, на які ми спиралися при виборі вимірів простору для формування віньєток. Аналіз значущості коефіцієнтів наведеного в таблиці 2 рівняння регресії свідчить, що не всі гіпотези, попередньо висунуті при формуванні простору для побудови віньєток, отримали своє підтвердження.

Таблиця 2

Необхідність надання державної допомоги. Модель тобіт-регресії

Фактор	Коефіцієнт регресії	Значущість	[95-процентний довірчий інтервал]	
<i>Стать (референтна категорія «чоловік»)</i>				
Жінка	0,128	0,703	-0,530	0,787
<i>Позиція на ринку праці (референтна категорія «працює повний робочий день»)</i>				
Безробітний(на), шукає роботу	1,694*	0,002	0,629	2,758
Безробітний(на), не шукає роботу	-0,989	0,069	-2,055	0,075
Інвалід, не може працювати	4,637*	0,000	3,476	5,798
Студент	1,043	0,074	-0,101	2,188
Пенсіонер	1,789*	0,005	0,538	3,040
<i>Сімейний стан (референтна категорія «перебуває у шлюбі з чоловіком (дружиною), який (яка) має роботу»)</i>				
перебуває в шлюбі з чоловіком (дружиною), який (яка) не має роботи	-0,436	0,281	-1,230	0,358
Не перебуває в шлюбі	0,254	0,535	-0,550	1,059
<i>Діти та їх вік (референтна категорія «немає дітей»)</i>				
Дитина у віці 4 років	-0,296	0,540	-1,248	0,654
Дитина у віці 14 років	-0,677	0,195	-1,704	0,348
Немає дітей	-2,235*	0,000	-3,198	-1,273
<i>Статус ВПО (референтна категорія «живе у Вашому регіоні протягом багатьох років»)</i>				
Переїхав(ла) з Донбасу	1,158*	0,004	0,376	1,940
Переїхав(ла) з особистих причин	0,137	0,733	-0,654	0,930
<i>Самоідентифікація (референтна категорія «є палким прихильником незалежності та єдності України»)</i>				
Байдуже ставиться до незалежності та єдності України	-1,178*	0,004	-1,975	-0,381
Відсутність інформації про самоідентифікацію	0,0143	0,972	-0,784	0,812
<i>Рівень доходу на місяць (референтна категорія «800 грн»)</i>				
1600 грн	-0,500	0,288	-1,423	0,423
2400 грн	-1,874*	0,000	-2,825	-0,923
3200 грн	-2,248*	0,000	-3,182	-1,314

Залежна змінна: «Чи погоджуєтесь Ви, що держава повинна допомагати такій людині?» (можливі значення від «-5» – «безумовно, ні» до «+5» – «безумовно, так»)

* Коефіцієнт є значущим на рівні $p < 0,01$.

Позитивно впливають на оцінку необхідності надання допомоги від держави такі життєві обставини потенційного реципієнта даної допомоги: відсутність роботи, що супроводжується її активними пошуками; наявність інвалідності або ж перебування на пенсії; наявність у сім'ї

дітей (вік не має значення); переїзд з Донбасу внаслідок воєнних дій, які там відбуваються сьогодні (статус ВПО). Негативний вплив справляють байдужість потенційного реципієнта до незалежності та єдності України, а також наявність у сім'ї доходу, що перевищує 1600 грн. Водночас стать і сімейний стан потенційного одержувача допомоги не демонструють впливу на оцінки респондента. Необхідно зазначити, що в нашому пілотному дослідженні респондентами виступали студенти, які мають значну специфіку, порівняно з іншими соціальними групами та дорослими громадянами України в цілому. Тому в загальноукраїнському дослідженні можна чекати інших за змістом результатів. Нашим завданням було створення й апробація інструментарію, представлений аналіз значною мірою спрямований саме на це.

Висновки і перспективи. Зібрані в ході пілотного дослідження дані та їх аналіз, зокрема підтвердження частини гіпотез, свідчать про адекватність вимірів обраного для представлення гіпотетичних ситуацій простору. Це дозволяє зробити висновок про придатність розробленого інструментарію вивчення сприйняття справедливості розподілу державної підтримки серед соціально відторгнутих груп до використання в масових опитуваннях. Застосування інструменту в масовому загальноукраїнському дослідженні надасть можливість оцінити ставлення різних соціальних груп, населення різних регіонів України тощо до соціальної політики держави (щодо розподілу соціальної допомоги). За допомогою багаторівневого аналізу зібраних у ході загальноукраїнського опитування даних також можна проаналізувати вплив зовнішніх факторів (насамперед, обставин життя самих респондентів) на відповідні оцінки. Знання особливостей сприйняття соціального відторгнення, оцінки справедливості розподілу колективних ресурсів, ставлень до соціальної політики держави різних соціальних груп та категорій населення є важливими, з одного боку, для планування, а з іншого — для формування необхідної інформаційної підтримки соціальних реформ, що проводяться.

Список використаних джерел

1. Харченко Н. Різноманітність аспектів бідності: спроба соціологічного аналізу / Н. Харченко // Наукові записки НаУКМА. — 1999. — Т. 7. — С. 38–49.
2. Стаття 46 Конституція України 2013: статті конституції України [Електронний ресурс] / Портал Права України. — Режим доступу : <http://pravo-ukraine.org.ua/resyrsi/kz/konstitutsiya-ukrajini/rozdil-2-prava-svobodi-ta-obov-yazki-lyudini-i-gromadyanina/10999-stattya-46-konstitutsiya-ukrajini-2013-statti-konstituciji-ukrajini>.
3. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям : Закон України від 19.05.2015 р. № 30 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1768-14>
4. Давыдова Н.М. Депривационный подход в оценках бедности / Н.М. Давыдова // Социологические исследования. — 2003. — № 6. — С. 88–96.
5. Burchardt T. Social exclusion in Britain 1991–1995 / T. Burchardt, J. Le Grand, D. Piachaud // Social Policy & Administration. — 1999. — Vol. 33, № 3. — P. 227–244.
6. Böhnke P. Nothing left to lose? Poverty and social exclusion in comparison. Empirical evidence on Germany / P. Böhnke // WZB Discussion Paper, 2001. — № FS III 01-402. — 35 p.
7. Jehoel-Gijsbers G. The Disadvantaged among the Dutch: A Survey Approach to the Multidimensional Measurement of Social Exclusion / G. Jehoel-Gijsbers, C. Vrooman // Social Indicators Research. — 2012. — Issue 3. — P. 1261–1287.
8. Bhalla A. Social exclusion: towards an analytical and operational framework / A. Bhalla, F. Lapeyre // Development and change. — 1997. — Vol. 28, № 3. — P. 413–433.
9. Про соціальні послуги : Закон України від 19.06.2003 р. № 966–IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/966-15>.

10. Балакірева О.М. Основні пріоритети соціальної політики очима населення України / О.М. Балакірева, Д.А. Дмитрук // Український соціум. – 2013. – № 3. – С. 143–156.
11. Auspurg K. Factorial Survey Experiments / K. Auspurg, T. Hinz // Series Quantitative Applications in the Social Sciences. – 2015. – № 175. – 168 с.
12. Gatskova K. Distributive justice attitudes in Ukraine: Need, desert or social minimum? / K. Gatskova // Communist and Post-Communist Studies. – 2013. – Vol. 46, № 2. – P. 227–241.
13. Alves W.M. Who should get what? Fairness judgments of the distribution of earnings / W.M. Alves, P.H. Rossi // American Journal of Sociology. – 1978. – P. 541–564.
14. Wallander L. 25 years of factorial surveys in sociology: A review / L. Wallander // Social Science Research. – 2009. – Vol. 38, № 3. – P. 505–520.
15. Rossi P.H. Measuring social judgments: The factorial survey approach / P.H. Rossi, S.L. Nock. – SAGE Publications, Incorporated, 1982. – P. 15–67.
16. Kutsenko O. Welfare state in uncertainty: disparity in social expectations and attitudes / O. Kutsenko, A. Gorbachyk // Corvinus Journal of Sociology and Social Policy. – 2015. – Vol. 5, № 2. – P. 111–117.
17. Макарова О.В. Соціальна політика в Україні : моногр. / О.В. Макарова. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2015. – 244 с.
18. Will J.A. The dimensions of poverty: Public perceptions of the deserving poor / J.A. Will // Social Science Research. – 1993. – Vol. 22, № 3. – P. 312–332.
19. W. van Oorschot Who should get what, and why? On deservingness criteria and the conditionality of solidarity among the public // Policy & Politics. – 2000. – Vol. 28, № 1. – P. 33–48.
20. Larsen C.A. The institutional logic of welfare attitudes: How welfare regimes influence public support [Електронний ресурс] / C.A. Larsen // Comparative political studies. – 2007. – Режим доступу : <http://www.nordiccentre.org/downloads/NordicStudies2012/CPS%20finale%20How%20welfare%20regimes%20influence%20public%20support.pdf>
21. Nesporova A. Why unemployment remains so high in Central and Eastern Europe / A. Nesporova // Employment Paper. – 2002. – № 43. – 38 p.
22. Millennium Development Goals. Ukraine – 2014: annual monitoring report [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ua.undp.org/content/dam/ukraine/docs/2014%20MDGs%20Ukraine%20Report%20engl.pdf>
23. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 р. № 1706–18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1706–18>
24. Mooney E. The concept of internal displacement and the case for internally displaced persons as a category of concern / E. Mooney // Refugee Survey Quarterly. – 2005. – Vol. 24, № 3. – С. 9–26.
25. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Вип. 1 (15). Т. 2: Таблиці і графіки / під ред. В.М. Ворони, М.О. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2014. – С. 154–410.
26. Прожитковий мінімум на одну особу в розрахунку на місяць у 2015 році [Електронний ресурс] / Ліга Закон. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SH000419.html
27. Методичні особливості реалізації експериментального дизайну в опитуванні (на прикладі пілотного дослідження ролі ідеологічних чинників у дружніх стосунках) / А. М. Марченко, М.В.-С. Сидоров // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. – 2014. – Вип. 20. – С. 116–122. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Mtpsa_2014_20_22.pdf

28. Atzmüller C. Experimental vignette studies in survey research / C. Atzmüller, P.M. Steiner // *Methodology*. – 2015. – P. 128–138.
29. Kuhfeld W.F. Experimental design, efficiency, coding, and choice designs / W.F. Kuhfeld // *Marketing research methods in sas: Experimental design, choice, conjoint, and graphical techniques*. – 2005. – P. 47–97.

References

1. Kharchenko N. *Riznomanitnist' aspektiv bidnosti: sprobna sotsiologichnogo analizu* [A variety of poverty aspects: an attempt for sociological analysis]. *Naukovi zapysky NaUKMA*, 1999, Vol. 7, p. 38–49 [in Ukrainian]
2. Stattia 46 Konstytutsiya Ukrainy 2013: statti konstytutsii Ukrainy [Article 46 of the Constitution of Ukraine 2013: Ukraine Constitution articles]. Portal Prava Ukrainy, available at: <http://pravo-ukraine.org.ua/resyrsi/kz/konstitutsiya-ukrajini/rozdil-2-prava-svobodi-ta-obov-yazki-lyudini-i-gromadyanina/10999-stattia-46-konstituciya-ukrajini-2013-statti-konstituciji-ukrajini> [in Ukrainian]
3. *Pro derzhavnu sotsial'nu dopomogu malozabezpechenym sim'yam: Zakon Ukrainy vid 19.05.2015 r. № 30* [On state social assistance to low-income families: the Law of Ukraine of 19.05.2015, № 30], available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1768-14> [in Ukrainian]
4. Davydova N.M. *Deprivatsionnyi podkhod v otsenkakh bednosti* [Deprivation approach to poverty assessments]. *Sotsiologicheskie issledovaniya – Sociological Studies*, 2003, No. 6, pp. 88–96 [in Ukrainian]
5. Burchardt T., Le Grand J., Piachaud D. Social exclusion in Britain 1991–1995. *Social Policy & Administration*, 1999, Vol. 33, No. 3, pp. 227–244.
6. Böhnke P. Nothing left to lose? Poverty and social exclusion in comparison. *Empirical evidence on Germany*. WZB Discussion Paper, 2001, No. FS III 01-402, 35 p.
7. Jehoel–Gijsbers G., Vrooman C. The Disadvantaged among the Dutch: A Survey Approach to the Multidimensional Measurement of Social Exclusion. *Social Indicators Research*, 2012, Issue 3, pp. 1261–1287.
8. Bhalla A., Lapeyre F. Social exclusion: towards an analytical and operational framework. *Development and change*, 1997, Vol. 28, No. 3, pp. 413–433.
9. *Pro sotsial'ni poslugy: Zakon Ukrainy vid 19.06.2003 r. № 966–IV* [On Social Services: Law of Ukraine of 19.06.2003, № 966–IV], available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/966-15> [in Ukrainian]
10. Balakireva O.M., Dmytruk D.A. *Osnovni priorytety sotsial'noi polityky ochyma naseleennya Ukrainy* [Major social policy priorities in the eyes Ukrainian population]. *Ukrains'kyi sotsium – Ukrainian society*, 2013, No. 3, pp. 143–156 [in Ukrainian]
11. Auspurg K., Hinz T. *Factorial Survey Experiments*. *Series Quantitative Applications in the Social Sciences*, 2015, No. 175, 168 p.
12. Gatskova K. Distributive justice attitudes in Ukraine: Need, desert or social minimum? *Communist and Post-Communist Studies*, 2013, Vol. 46, No. 2, pp. 227–241.
13. Alves W.M., Rossi P.H. Who should get what? Fairness judgments of the distribution of earnings. *American Journal of Sociology*, 1978, pp. 541–564.
14. Wallander L. 25 years of factorial surveys in sociology: A review. *Social Science Research*, 2009, Vol. 38, No. 3, pp. 505–520.
15. Rossi P.H., Nock S.L. *Measuring social judgments: The factorial survey approach*. SAGE Publications, Incorporated, 1982, pp. 15–67.
16. Kutsenko O., Gorbachyk A. Welfare state in uncertainty: disparity in social expectations and attitudes. *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy*, 2015, Vol. 5, No. 2, pp. 111–117.

17. Makarova O.V. *Sotsial'na polityka v Ukraini: monogr.* [Social Policy in Ukraine : monograph]. Kyiv, Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2015, 244 p. [in Ukrainian]
18. Will J.A. The dimensions of poverty: Public perceptions of the deserving poor. *Social Science Research*, 1993, Vol. 22, No. 3, pp. 312–332.
19. Van Oorschot W. Who should get what, and why? On deservingness criteria and the conditionality of solidarity among the public. *Policy & Politics*, 2000, Vol. 28, No. 1, pp. 33–48.
20. Larsen C.A. The institutional logic of welfare attitudes: How welfare regimes influence public support. *Comparative political studies*, 2007, available at: <http://www.nordiccentre.org/downloads/NordicStudies2012/CPS%20finale%20How%20welfare%20regimes%20influence%20public%20support.pdf>
21. Nesporova A. Why unemployment remains so high in Central and Eastern Europe. *Employment Paper*, 2002, No. 43, 38 p.
22. Millennium Development Goals. Ukraine – 2014: annual monitoring report, available at: <http://www.ua.undp.org/content/dam/ukraine/docs/2014%20MDGs%20Ukraine%20Report%20engl.pdf>
23. *Pro zabezpechennya prav i svobod vnutrish'no peremishchenykh osib: Zakon Ukrainy vid 20.10.2014 r. № 1706–18* [On the rights and freedoms of internally displaced persons : the Law of Ukraine of 10.20.2014 № 1706–18], available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1706–18> [in Ukrainian]
24. Mooney E. The concept of internal displacement and the case for internally displaced persons as a category of concern. *Refugee Survey Quarterly*, 2005, Vol. 24, No. 3, pp. 9–26.
25. *Ukrains'ke suspil'stvo: monitoryng sotsial'nykh zmin. Vyp. 1 (15). T. 2: Tablytsi i grafiky; pid red. V.M. Vorony, M.O. Shul'gy* [Ukrainian society: monitoring of social change. Issue 1 (15). Vol. 2: Tables and charts / ed. V.M. Vorona, M.O. Shul'ga]. Kyiv, Institute of Philosophy of an Academy of Sciences of Ukraine, 2014, pp. 154–410 [in Ukrainian]
26. *Prozhytkovi minimum na odnu osobu v rozrakhunku na misyats' u 2015 rotsi* [The minimum cost of living per person per month in 2015], available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SH000419.html [in Ukrainian]
27. Marchenko A.M., Sidorov M.V.-S. *Metodychni osoblyvosti realizatsii eksperymental'nogo dyzainu v opituvanni (na prykladi pilotnogo doslidzhennya roli ideologichnykh chynnykiv u druzhnikh stosunkakh)* [Methodical features of experimental design realization in the survey (for example, a pilot study of the ideological factors role on friendly terms)]. *Metodologiya, teoriya ta praktyka sotsiologichnogo analizu suchasnogo suspil'stva*, 2014, Issue 20, pp. 116–122, available at: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Mtpsa_2014_20_22.pdf [in Ukrainian]
28. Atzmüller C., Steiner P.M. Experimental vignette studies in survey research. *Methodology*, 2015, pp. 128–138.
29. Kuhfeld W.F. Experimental design, efficiency, coding, and choice designs. *Marketing research methods in sas: Experimental design, choice, conjoint, and graphical techniques*, 2005, pp. 47–97.

Отримано 07.09.15

Горбачик А.П., доцент, канд. физ.-мат. наук, декан факультета социологии Киевского национального университета имени Тараса Шевченко,
 Локтева И.И., аспирантка факультета социологии Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, младший научный сотрудник отдела мониторинговых исследований ГУ «Институт экономики и прогнозирования НАН Украины» (Киев)

ФАКТОРИАЛЬНЫЙ ДИЗАЙН ОПРОСА ПРИ ИЗУЧЕНИИ ВОСПРИЯТИЯ СПРАВЕДЛИВОСТИ РАСПРЕДЕЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ СРЕДИ СОЦИАЛЬНО ОТВЕРЖЕННЫХ ГРУП: РЕЗУЛЬТАТЫ ПИЛОТНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Представлены результаты пилотного исследования, посвященного разработке и апробации инструментария для измерения в ходе массового опроса восприятия справедливости критериев распределения государственной поддержки среди групп социального отторжения. Данные результаты рассматриваются как определенные уточнения предыдущих гипотез и требуют валидации в рамках массового репрезентативного опроса.

Ключевые слова: факториальный дизайн опроса, социальная справедливость, государственная поддержка, социальное отторжение.

Gorbachyk A.P., associate professor, PhD (Physics and Mathematics), dean, faculty of Sociology, Taras Shevchenko National University of Kyiv,
 Lokteva I.I. post-graduate student, faculty of sociology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, junior scientific fellow, department for monitoring research of social and economic transformation, Institute for Economics and Forecasting, Ukrainian National Academy of Sciences (Kyiv)

THE FACTORIAL SURVEY RESEARCH DESIGN TO STUDY JUSTICE PERCEPTIONS OF STATE SUPPORT ALLOCATION AMONG SOCIALLY EXCLUDED GROUPS: RESULTS OF THE PILOT STUDY

The article presents findings of the pilot study, dedicated to the development and testing of instruments for measuring in the mass survey the perception of justice criteria for allocation of state support of among socially excluded groups. The data is considered for clarifying certain previous hypotheses and needs validation within the mass representative survey.

Keywords: factorial survey design, social justice, state support, social exclusion.